

רוממות מעלת התפילה

פרשת ואתחנן, (שיחה 1) – נכתב ע"י הרב משה צוריאלי, מתוך ספרו "אוצרות התורה".
[הבהרה. בהסכמת הרב, השיחה נערכה ע"י תלמידו, אך טרם הגיחה]

תקציר השיחה:

[א] משה רבנו עורך סדר תפילה. [ב] חשיבות התפילה בכוונה. / הערה בענין "דאגה". [ג] כיצד נגשים לתפילה? / תוכחה. [ד] 2 סגולות.

[א] פרשנו מתחילה בנושא החשוב של תפילה.

"ואתחנן" בגימטריא 515, לומר שמשה רבנו התפלל חמש מאות וחמש עשרה תפילות שה' ירשה לו להכנס לא"י (מדרש דברים רבה יא/ו). וכן מלת "ואתחנן" בגימטריא "תפלה".

וכמה וכמה הלכות למדנו מצורת סגנון התפילה של משה רבנו:

1. לעולם יסדר אדם שבחו של מקום ואח"כ יתפלל, כמו שעשה משה. (ברכות לב.)
2. כמה ישהה בין תפלה לתפלה, עד שתתחונן דעתו עליו. (נדרש ממילת ואתחנן, וכגון שהתפלל שחרית של שבת ובא להתפלל מוסף, או כשצריך להתפלל תפילת תשלומין – כמה ימתין בין תפילה לתפילה) (ברכות ל:).
3. כמה עניני אגדה בענין תפלה. (ילקוט שמעוני, רמזים תתיא-תתטו)

4. "משה התקין מטבע של תפלה – "הגדול הגיבור והנורא". (ירושלמי, ברכות ג/ז) מול ג' מדות שנרמזו באומרו "את גדל (=אברהם) ואת ידך החזקה (=יצחק)... בשמים ובארץ" (=מדת יעקב, שאמר ימה נורא המקום הזה... וזה שער השמים!). אח"כ משה אמר אותם יותר מפורש (בדברים יא, יז).

אמנם משה רבנו לא זכה שה' ימלא משאלותיו, אבל "גם זו לטובה".

המקובל הקדמון (לפני כ-400 שנה) ר' נתן שפירא כתב ספר "מגלה עמוקות" לבאר רנ"ב [252] אופנים מן 515 תפילותיו של משה. [כמנין "יב לך", והיה בדעתו לחבר אָלף! (כמו שעשה לאָלף זעירא דויקרא, ואינם בידינו)] אך משמיים הפסיקוהו בפירוש הרנ"ב] באופן עשרים הוא מציין כי אם משה היה נכנס לא"י והוא עצמו היה בונה בית המקדש, לא היתה שולטת בו יד כדי להרסו בעת חטאי ישראל, אבל אז היה נגרם קלקול שלא יתקיים מצב של "שִׁפְךָ חמתו על העצים ועל האבנים", (קידושין לא: רש"י ד"ה איסתייעא מילתא) וח"ו תבוא על ישראל כליה. וכן כתב רמ"ע מפאנו. ("עשרה מאמרות", חיקור דין, ח"ב פ"ג).

אנו צריכים ללמוד הרבה מן פרשת תפילה זו, כי תפילה היא "מהדברים העומדים ברומו של עולם, ואנשים מזלזלים בהם". (ברכות ו:). – מה פירוש "ברומו של עולם"?

ענה על כך מהר"ל ("נתיבות עולם", עבודה, פ"ב) שתפילת עמידה צריכה להיות בלחש כי היא מגיעה עד "המדריגה העליונה הנעלמת". (=ספירת כתר). "כי המשמיע קול הוא נשמע ונגלה, וכל דבר שהוא נגלה אינו דבק במדריגה העליונה, כי העליון הוא נסתר, ודבר זה ידוע למבינים... כי התפלה היא דרך 'ישרה' (בגימטריא 515) שהאדם עולה בה אל השי"ת כמ"ש "ותפלת ישראל רצונו" (משלי טו, ח) בלשון זה נרמז עד היכן מגיעה תפלת האדם, עד רצון העליון". (=כתר, עיין "פרדס רמונים" לרמ"ק, שער כג, פ"כ ערך 'רצון').

לכן אמרו:

- "המתפלל צריך שיראה את עצמו כאילו שכונה כנגדו, שנאמר שויתי ה' לנגדי תמיד". (סנהד' כב.)
- לכן: "אמר להם הקב"ה לישראל הו זהירין בתפלה שאין מדה אחרת יפה הימנה (!) והיא גדולה מכל הקרבנות. ואפילו אין אדם כדאי לענות תפילתו ולעשות חסד עמו, כיון שמתפלל ומרבה בתחנונים אני עושה חסד עמו". (תנחומא, וירא, א)
- "תשובה עושה מחצה, ותפילה עושה את הכל". (ויקרא רבה מה)
- "גדולה תפלה ממעשים טובים". (ברכות לב:)

ב] תפילה – עבודת ה' שבלב.

- אבל, טועים הללו שחושבים שמספיק לו לאדם רק לומר מלים מסוימות הנדפסות ב"סידור תפילות".
- הרי מהותה של תפילה היא עבודת הלב – "ולעובדו בכל לבבכם", וכי יש עבודה בלב? (כף!) זו תפילה. (ירושלמי, ברכות ד/א וכן תענית ב.)
 - ועל זה אמרו "יתכן לבם, תקשיב אזניך" (תהלים יז) וזהו תנאי מוחלט. "אם פונת את לבך, תהא מבושר שנשמעה תפילתך". (ירושלמי, ברכות ה/ד)
 - ועוד אמרו: "אין תפילתו של אדם נשמעת אלא אם כן מְשִׁים נפשו בכפו". (תענית ח. ומשמע מרש"י שם ש'נפשו היינו רצונו, מכוון בכפו שהוא בשליטה גמורה, ולא שוטט אנה ואנה לפי הרהורים צדדיים החולפים ועוברים).
 - "ולעובדו בכל לבבכם, הרי זה כיוון תפילה. שלא יהא לבו של אדם חלוק בשעת התפילה". (פסקתא זוטרתא, עקב)
 - "הקב"ה מזהיר את ישראל ואומר להם: בשעה שאתם מתפללים לפני הקב"ה לא יהיו לכם ב' לבבות, אחד לפני הקב"ה, ואחד לדברים אחרים". (תנחומא, תבא, א)
 - לכן אמרו "צריך אדם לטהר לבו קודם שיתפלל". (שמו"ר כב/ד) – כלומר שיתלק ממחשבות החולין וישקע במחשבות נשגבות על רוממות התפילה, מלפני שיתחיל את העמידה.
 - "אין תפילתו של אדם נשמעת אלא כמשים לבו כבשר". (סוטה ה. כלומר שלבו לא יהא אטום ויבש כאבן, לבטא רק בשפתיו.)

הרמב"ם מלמדנו שכאשר האדם עוסק בתורה או בתפילה ושאר המצוות:

"אין תכליתן אלא שתוכשר מלעסוק בעניני העולם (= החומריים) וכאילו התעסקת בו ית"ש, ולא בזולתו. ולכן אם אתה מתפלל בנענוע שפתיך ופניך אל הקיר ומחשב בממכרך ומקחך, וקורא את התורה בלשוניך, [אך] וְלִבְךָ בבנין ביתך מבלי להתבונן במה שאתה קורא... אל תחשוב שהגעת אל תכלית...". (מו"נ ג/ג, דברי ההערה שכתב שם, ועיין שם עצות מועילות שנתן, כיצד להתרגל לכיון את הלב בתפילה).

ומסיים: ובכלל תעשה מחשבתך במילי דעלמא בעת אכילתך או שתייתך או בעת היותך במרחץ או בעת שיחתך עם קרוביך או בניך הקטנים או בעת שיחתך עם המוני בני אדם. והנה אלה זמנים מרובים רחבים, המצאתי לך אותם, תחשוב בהם בכל מה שאתה צריך לו בעניני הרכוש והנהגת הבית וההטבות הגופניות. אבל בעיתות המעשים התורתיים, אל תעסיק את המחשבה אלא במה שאתה עושהו עכ"ל.

הערה: באמת כל טרדות מחשבות-האדם הן לשוא. כי מה שה' כבר גזר על האדם, הוא מה שיהיה. ואין לו לאדם אלא "מצוות ההשתדלות". אבל לא שהאדם יוכל לשנות ממצבו מאומה. ונביא לכך 4 סימוכין:

1. **"חובות הלבבות"** (שער חשבון הנפש, אופן י"ב) "ועוד שניהולו (של הגוף) בעת בריאותו ומחלתו וחייו ומותו הם מחוץ לבחירתך ושליטתך, ומסורים לניהול הבורא".
2. **רבנו סעדיה גאון** אף מצא רמז לזה במקרא (בפירושו לדניאל ה, כג).
3. וכך כתב גם **רבנו יונה** (על משלי טז, ב) "בכל מחשבה שתחשוב על מעשיך ותיקון ענייך, שים לבך שאין בידך זולתי המחשבה, ולא תוכל להגיעה לפועל, וגול את הפועל לה', כעין 'השלך על ה' יהבך' עכ"ל.
4. וכן אמר המלאך המגיד למהר"י קארו: "וחשוב כי בכל הרהורים שיהרהר האדם בעסקיו, לא מוסיף ולא גורע ולא מבטל מהנזר עליו דבר. ולכן בְּטָל הרהורין מלבד" ("מגיד מישרים", סוף פי' וארא). **ע"כ ההערה.**

ג] ובכן, כיצד עלינו לגשת לתפילתנו?

מצאנו אצל אברהם אבינו כאשר נגש לפני ה' להציל אנשי סדום מן כליה, "ויגש אברהם" (בראשית יח, כג) פירש רש"י בשם מדרש בראשית רבה (פרק מ"ט) –

"מצאנו הגשה למלחמה ("ויגש יואב"),
הגשה לפיוס ("ויגש אליו יהודה"),
והגשה לתפילה ("ויגש אליהו הנביא" בהר הכרמל). ולכל אלו נכנס אברהם: לדבר קשות, ולפיוס ולתפילה". עכ"ל.

מהר"ל ('גור אריה', שם) מרחיב לבאר כי,

א. 'מלחמה' היא התביעה המוסרית שאמר: 'האף תספה צדיק עם רשע?'

ב. וענין 'פיוס' הוא מה שאמר, 'ואנכי עפר ואפר'.

ג. ענין 'תפלה' הוא, 'אל יחר לאדוני ואדברה אך הפעם, אולי ימצאון שם עשרה?...'

"ודע כי רז"ל במדרש זה רמזו דבר נעלם מאד. כי כיוון אברהם נגד ג' ספירות 'הגדול הגיבור והנורא'. מלחמה נגד 'גיבור'. 'פיוס' כי מצד 'גדולתו' יש לדבר אליו פיוס (=לבקש חסד). ונגד 'נורא' יש להתפלל דרך תפלה. עכ"ל.

ונלע"ד להוסיף על דבריו כי יש כאן השתתפות של שלושת חלקי האדם, והם **גוף, נפש ושכל**. ('נתיבות עולם', עבודה, סוף פ"א, 'נצח ישראל', פ"ד). שלמות העבודה דורשת מן האדם,

א. תיקון הגוף, ('ע"י כניעה והתבטלות של אנוכיותו)

ב. תיקון הנפש, ('ע"י רצון עזיז, [ומילת נפש מתפרשת גם לענין רצון, כמו, "אם יש את נפשכם", בראשית כג, ח])

ג. תיקון שכלו של האדם. (כח שיפוט ושיקול הדעת, כיצד יערוך טענותיו).

ולכן – **(א) (לענין תיקון הגוף)**, ראשית מצוות התפילה היא שהאדם יכיר בבירור עד כמה הוא מחוסר אונים, כמה אין ביכולתו להועיל לעצמו בשום דבר. כלשון מהר"ל: "לפיכך צריך שיכוון את רגליו בהשוואה (=כאילו קשורות באזיקים)... שהאדם בעצמו כאילו אינו יכול לפעול דבר. כי התחלת הכל הם הרגלים שמוליכים אותו אל אשר רצונו לעשות מה שירצה. וכן כתבו (רמב"ם, ה"ל תפלה, ה"ד) גם כן שצריך להניח ידיו כפותים על לבו עד שאי אפשר לו לעשות שום פעולה. ומעתה הכל כפות, הן רגליו שהוא הולך והן ידיו שהם הכלים שבהם פועל דבר. ומעתה יכיר האדם שאין לו דבר מעצמו, רק הכל (הוא מקבל) מצד עילתו ית' ולא מעצמו... על שאין לאדם כח כלל, אפילו התחלת התנועה לעשות דבר" ('נתיבות עולם', עבודה, פ"ו). זהו מה שנוגע לתיקון הגוף עוד לפני שהאדם נגש להתפלל. אמרו חז"ל: "מי שדעתו שפלה, אין תפילתו נמאסת שנאמר 'לב נשבר ונדפָּה אלהים לא תבְּזֶה'" (סנהדרין מג:).

(ב) (לענין תיקון הנפש), כלומר התעוררות נפשית שהאדם בא לבקש מהקב"ה לבטל מדת הדין, כי ה' הרשה לנו לבוא לפניו ולהתחנן להיטיב את מצבנו, הנה יש בכך 'מלחמה' נגד מדת הדין (כמו שהתבטאו חז"ל על תפילת משה רבנו "תפילתו דומה לחרב שהוא קורע וחותר" כל המחסומים – דברים רבה יא/ג).

- אמרו בירושלמי (ברכות ד/ד) "העובר לפני התיבה אין אומר לו בוא והתפלל אלא בוא וקרב... עשה מלחמתנו".
- וכן כתב הנצי"ב כי יום הכיפורים הוא יום מלחמה שלנו נגד שרי אוה"ע המקטרגים עלינו לפני ה' ('העמק דבר', על ויקרא טז, כט).
- ולכן אמר גם יעקב "אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי" וחז"ל פרשו: "בצלתי ובעותי" (בי"ב קכג). מבאר מהר"ל ("חידושי אגדות", שם) "נמשלה תפלת הצדיקים לחרב שקורעת בכח גדול ויותר מחרב... כנראה מהר"ל מרמז כאן למועד קטן (טז): "צדיק מושל יראת אלהים"... אמר אלהי ישראל: אני מושל באדם, מי מושל בי (=בהקב"ה)? צדיק. שאני גוזר גזירה והוא מבטלה". ולכן אמרו חז"ל "הקב"ה מתאוה לתפילתם של הצדיקים" (יבמות סד). כדי שיבטלו גזירות הרעות. כלומר "צלתי ובעותי" הם (1) בתפילה הקבועה, (2) ובתחנונים שמוסיפים בסוף התפילה. ועל ההבדל ביניהם כתב בספר "בן יהודע" על הסוגיא שם. ונלע"ד ע"פ דברי מהר"ל ('גור אריה' על בראשית מח, כב) האדם מתקשה ומתאמץ מאד בשימוש הקשת, ויורה החץ למרחק רב. כך "בקשתי" כלומר תחנוני האדם יגיעו לספירת כתר. כי בשורש בריאת העולם עלה ברצונו "והנה טוב מאד" שלא יהיה שום צער וסבל בעולם, ולשורש עליון זה עולות כל תחינותינו.

(ג) (והחלק השכלי של התפילה היא ע"י עריכת טענות ומענות, כמו שעשה משה רבנו "למה יאמרו מצרים ברעה הוציאם" או "ואתה אמרת היטיב איטיב עמך").

- ולכן כתוב "ויבא המלך דוד וישב לפני ה'" וכי יש ישיבה לפני המקום? אלא שיישב לבו בתפלה וכוון (דעתו) (מדרש תהלים קח) וכן: "אמר דוד, לא הייתי מתפלל לפני האלהים עד שהייתי מתיישב דעתי ומתקן עצמי" (ילק"ש שמו"א רמז קמו) "כעבד דמסדר שבחוי קמיה רביה" (זהר ג/רכג).
- לכן כל המהות של ביטוי "תפלה" הוא לשון "פללי", לערוך דין. (רש"י הירש, על בראשית כז/ז ע"ע על כד/סג מח"א ועל דברים יא/ג).

אחרי שראינו במערכת הנ"ל חובת תיקון האדם לגשת להתפלל לפני הקב"ה **גם בגוף, גם בנפש וגם בשכל**, פשוט הוא שאי אפשר לגשת להתפלל מתוך שגרה.

עיינן **"ספר חסידים"** (קטע מו) העונש הגדול הראוי לאלו המבטאים מלים בתפילה ללא כוונת הלב.

חז"ל עצמם ציוו "לעולם ימוד אדם את עצמו, אם יכול לכוון את לבו יתפלל. ואם לאו, אל יתפלל!". (ברכות ל:)

הרמב"ם סגנן דין זה כך: "כל תפילה שאינה בכוונה, אינה תפילה. ואם התפלל בלא כוונה חוזר ומתפלל בכוונה. מצא דעתו משובשת ולבו טרוד אסור לו להתפלל עד שתתיישב דעתו. לפיכך הבא מן הדרך והוא עיין או מייצר (מצרותיו) אסור לו להתפלל עד שתתיישב דעתו" (הלי תפלה ד/טו).
מעין זה כתב גם "משנה ברורה" (קא/ג).

כמה חבל עלינו שאין אנו מממשים הנהגה כזו בימינו.

הרבה אנשים רגילים ב"אמירה" כשלעצמה אפילו כאשר הלב טרוד מאד. המבטאים כך 19 ברכות של העמידה, הלואי שלא ייענשו על אמירת 19 ברכות לבטלה. ואם אמור יאמר המבקר ביקורת, אם ננהיג דין זה מי יודע מתי האנשים הללו יגשו להתפלל? אני סבור להיפך. אם נאסור עליהם להתפלל לפני שיכינו את לבם לכוון, חזקה על בני ישראל קדושים שיעשו אז מאמץ להתפלל כהוגן לפחות פעם אחת ביום, ולא יסכימו למצב של מניעת תפילה לחלוטין! ועדיפה תפילה אחת כוונה מן ג' תפילות ביום ללא כוונה. או לחלופין הם היו שומעים את התפילה מן ש"ץ המכוון את לבו בתפילתו, כדי לא להכשל באמירת ברכות לבטלה.

ד] עוד 2 סגולות נזכיר כאן.

[סגולה 1:] ראשית כל, בעת התפילה על האדם לסלק מדעתו כל מיני מחשבות אחרות המעסיקות אותו. הרי לפני הקב"ה עולות המחשבות כמו הדיבורים, ואיזה צחוק מר כאשר מלים של תחנונים, משולבות ומערבבות עם כל מיני מחשבות-חולין ודברים של מה-בכך. וכדי בזיון וקצף.

א. המלאך המגיד, הזהיר את מהר"י קארו – "ובכן תתעלה ותתנשא ורָאָה וְחָשׁוּב כי בכל הרהורים שיהרהר האדם בעסקיו, לא מוסיף ולא גורע ולא מבטל מהנגזר עליו דבר. ולכן בְּטַל הרהורים מלבדך". ("מגיד מישרים", סוף פי' וארא). כלומר, כמו חלומות האדם על מה שעבר עליו לא יועילו לו כלום, כך כל טרדותיו על מה שיעשה בעיסוקיו הפרטיים, אינן מועילות מאומה. וגם אם יהרהר בדברי תורה, יש בזה חטא (ראה דברי הגר"ח ולוויין בהקדמתו ל"ספרא דצניעותא", מעשה רב שהיה עם הגר"א). הטוב הוא לכוון כמו שכתב הרמב"ם: "ויהיה לבו פנוי למעלה כאילו עומד בשמים" (הלי תפלה, ה/ד) כלומר כאילו כבר מת והסתלק מן העולם ואין לו שום עסק לא עם אשתו וילדיו, לא עם שכניו ומסחרו.

ב. חז"ל הצריכו את כוונת המלים רק בברכה ראשונה של העמידה. (וכן נפסק בשו"ע או"ח קא) אבל זה רק מה שנוגע להבנת התיבות שהאדם מבטא. אבל עצם **ההתרגשות הנפשית** שהאדם נצב מול קונו, זוהי לעיכובא בכל משך 18 ברכות העמידה. כן כתב הגר"ח **מבריסק** ("חידושים על הרמב"ם", הלי תפלה פ"ד) שהדיון בחז"ל אם צריכים כוונה או לא הוא רק לגבי הבנת תוכן המלים, אבל אם אינו מודע לכך שהוא עומד לפני המלך, הרי זה כאילו "מתעסק" בעלמא וחסר כל "החפצא" של תפלה. איש זה ביטל כל המצוה והוי כאילו לא התפלל כלל.

ג. ידוע ש**רבן יוחנן בן זכאי** היה ראש הסנהדרין ולמדו לפניו כל חכמי ישראל. ר' אליעזר בן הורקנוס היה הגדול שבין תלמידיו (אבות, ב:). לפני מותו שאלו אותו תלמידיו "למדנו אורחות חיים". וידוע שבשעת מותו של אדם הוא אומר אז את "שיא חכמתו", הכתר של כל תוכן עניניו. ומה ר' אליעזר אמר אז? "וכשאתם מתפללים, דעו לפני מי אתם עומדים" (ברכות כח:). הרי שזוהי הנפלאה ביותר שבכל עצותיו והדרכותיו של הראש לכל חכמי ישראל, שהיה שקול במאזנים נגד כל חכמי ישראל ומכריע יותר מהם! (אבות, ב:).

ד. מסופר על בוסתנאי, מצאצאי דוד המלך שהיה 550 שנה אחרי חורבן המקדש השני, שכשהיה נעמד לפני המלך וריחפה דבורה עוקצנית ליד מצחו, עמד דום ולא הרים אצבע לגרש את הדבורה. ואם כך יש אימת מלך בשר ודם, ק"ו בן בנו של ק"ו לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה!

ה. וכבר כתב רבנו יונה (יספר היראה") שהיה ראוי לו לאדם להתלבש במיוחד בבגדי שבת כל פעם שנגש להתפלל לפני הקב"ה.

ו. וכלשון "מסילת ישרים" (פרק יט) "מי שהוא בעל שכל נכון, במעט התבוננות ושימת לב יוכל לקבוע בלבו אמיתת הדבר, איך הוא בא ונושא ונותן ממש עמו ית' ולפניו הוא מתחנן ומאתו הוא מבקש. והוא ית"ש מאזין לו מקשיב לדבריו, כאשר ידבר איש אל רעהו, ורעהו מקשיב שומע אליו..." עכ"ל.

וזהו עיקר מהותה של תפילה. "וּדְאָא לִית בֵּיה, מְאִי אֵית בֵּיה?" וכל הוצאת מלה מפיו של אדם בלי הרגשה חיה זו, הרי זה מתעסק בעלמא וכאילו לא עשה כלום. (וכדברי הגר"ח בריסק הני"ל). אבל לענין לכוון פירוש של המלים, בזה בלבד די בדיעבד לכוון בברכה ראשונה.

[סגולה 2:] ועוד סגולה יקרה למדנו מדברי מהר"י איבשיץ, שהתנגד לריבוי "אמירות" של תחינות ובקשות. ככל שיש עומס גדול בכמות, כך איכות הכוונות פוחתת. וזו לשונו: "מרוב פטפוטי דברים ואמירת תהלים ותחינות לא יכלה הספר. ההרגל בו הוא תנועה, ומעצמו ינועו השפתים והלשון, ובקרבו ישים אורב ממחשבה אחרת למשא ומתן ומחשבות זרות, ועל זה נאמר 'כל המוסיף גורע'" ("יערות דבש", ז' אדר תק"ד).

וכן כתב השו"ע (או"ח א/ד) "טוב מעט תחנונים בכוונה מהרבות בלא כוונה". הרואה שאיחר לבית הכנסת ולא יוכל לומר כל פסוקי דזמרה, כולל "הודו" ו"אז ישיר" וכו', כבר נפסקה ההלכה בשו"ע מה הם המזמורים החשובים ביותר (בסי' נ"ב) אשר רק אותם יגיד לאט ובכוונה, והשאר ידלג. ולא שהאדם ילחוץ על עצמו לומר את הכל במרוצה מטורפת, כאילו העיקר היא רק למלמל בשפתים.

והוא הדין, אדם המאחר להתחיל תפילת העמידה יחד עם עשרת המתפללים, והוא מתחיל אחרי שהם כבר באמצע תפילתם והוא חושב "להספיק" לגמור תפילת לחש לפני שהש"ץ יגיע לומר "קדושה" בקול. (כנפסק בשו"ע או"ח קט"א שאסור להתחיל אם לא יוכל להגיד 'קדושה' יחד עם כל הציבור, ועיי"ש 'ביאור הלכה').

צריכים ליזהר ביותר שלא להחפז באמירת תיבות התפילה עד שאין לו לאדם ההוא שום יכולת להתבונן אפילו שניה-קלה במה שהוא מוציא בשפתיו. "הרצים יצאו דחופים ומבוהלים" בצורה מכנית, ובלי שיש יכולת להתבונן במאומה. ועד שאותו איש מצפה לקבל שכר, ידאג מן הפורענות... וכי כך מדברים לפני המלך? "הקריבנו נא לפחתך. הִירָצָךְ או הישא פניך?"

(הערה: עיי"ע שיחה ראשונה של פרשת תולדות)